

W. RONSIJN, *Commerce and the countryside. The role of urban weekly markets in Flemish rural society, 1750-1900*, Universiteit Gent, (Vakgroep Geschiedenis), 2011, promotor: Prof. dr. E. Vanhaute

1. INLEIDING

In dit proefschrift wordt de rol van stedelijke wekelijkse markten onderzocht binnen de Vlaamse rurale samenleving. Stedelijke markten worden gebruikt als indicator voor het belang van extralokale handel, van uitwisselingscircuits die het niveau van het dorp overschreden. Daarmee complementeert deze studie eerder onderzoek over de Vlaamse rurale samenleving dat vooral intralokale uitwisselingscircuits in kaart bracht. Twee marktsteden en hun ruraal hinterland, Oudenaarde en Sint-Niklaas tussen 1750 en 1900, werden vergeleken. Markthandel in de regio Sint-Niklaas was een stuk omvangrijker dan in de regio Oudenaarde, voornamelijk als gevolg van verschillen tussen beide regio's in de grootte van landbouwbedrijven. Daardoor konden landbouwproducten in de regio Oudenaarde veel meer binnen lokale netwerken circuleren, terwijl de mogelijkheid daartoe in de regio Sint-Niklaas veeleer beperkt was.

2. ACHTERGROND

Over de rol die handel en de markt vervulden in de plattelandssamenleving van het verleden, en beide hun betekenis voor producenten uitbreiden, bestaan twee tegengestelde visies. Enerzijds is er de opvatting dat van zodra de markt toegankelijk wordt, rurale producenten daaraan zullen deelnemen, zich zullen specialiseren en risico's nemen. Die visie wordt onder meer gedeeld door institutionele historici, die hun aandacht dan vooral richten op de

obstakels die economische actoren verhinderden van marktdeelname, en hoe die obstakels werden afgebouwd. Dergelijke geschiedenissen verklaren een groeiend belang van handel door te wijzen op de groeiende toegankelijkheid, transparantie en efficiëntie van de markt. Dat was mogelijk door onder meer de uitbouw van de rechtsstaat en het respecteren van eigendomsrechten, het afbouwen van allerlei fiscale heffingen waaraan handel onderhevig was, het afbouwen van maatregelen die misschien de consument beschermden maar het de handelaar moeilijker maakten, het standaardiseren van maten en gewichten, het verminderen van transportkosten en opslagkosten, of de hogere snelheid waaraan informatie circuleerde.

Aan de andere kant staan historici die menen dat plattelandsbewoners hun productie in de eerste plaats afstemden op de noden van hun gezin, eerder dan die van de markt. Aangezien volgens deze visie het verzekeren van de voedselbehoefte van het eigen gezin centraal stond, zullen producenten slechts beperkt reageren op marktsignalen. Pas wanneer producenten gedwongen worden om deel te nemen aan de markt, zal de markt zijn invloed ten volle laten gelden. Op die manier verklaart Brenner bijvoorbeeld de economische ontwikkeling van Engeland in de moderne periode. Volgens zijn neomarxistisch model was de economische ontwikkeling van Engeland mogelijk door het tot stand komen van sociale eigendomsverhoudingen waarbij uitbaters, landarbeiders en grondbezitters geen andere keuze hadden dan hun inkomens via de markt te verkrijgen (agrarisch kapitalisme), hetgeen op zijn beurt productiviteitsgroei, arbeidsdeling en specialisatie met zich meebracht, en uiteindelijk economische groei. Het is de afwezigheid van gelijkaardige sociale eigendomsverhoudingen in Frankrijk die ervoor zorgde dat marktsignalen er slechts een beperkte impact hadden, waardoor ook economische ontwikkeling achterbleef. Brenner steunt daarvoor op de opvatting dat plattelandsbewoners slechts beperkt reageerden op marktsignalen zolang ze daar niet toe gedwongen werden, omdat hun productie in de eerste plaats diende voor eigen noden.

In feite verklaren deze tegengestelde modellen, het institutionele en het neomarxistische, ook tegengestelde fenomenen, waardoor ze eerder naast dan tegen elkaar discussiëren. Het institutionele model verklaart niet zozeer economische groei, maar eerder waarom economische groei *niet* of *niet eerder* plaatsvond, door te verwijzen naar de *belemmeringen* die actoren verhinderden van marktdeelname. Het neomarxistische model van Brenner daarentegen verklaart waarom economische groei *wel* plaatsvond, door te verwijzen naar de factoren die actoren *dwongen* tot marktdeelname. De grijze zone daartussen, waarbij actoren wel toegang hadden tot de markt zonder ertoe gedwongen te worden, laten beide modellen onderbelicht.

Pas recent heeft die grijze zone in de West-Europese plattelandsgeschiedenis meer aandacht gekregen. Tegelijk heeft dat een genuanceerder visie opgeleverd op de rol van handel en de markt. Enerzijds stelde men vast dat de uitwisseling van goederen, arbeid, diensten of krediet, of met andere woorden de markt, een belangrijke rol speelde in de rurale samenleving. Anderzijds moest men ook vaststellen dat, wegens te kleine bedrijven, zelfvoorziening voor de meeste huishoudens op het platteland geen optie was, waardoor deelname aan die uitwisselingen vaak geen kwestie van vrije keuze was. Bovendien bleek dat een belangrijk deel van die uitwisseling gebeurde via persoonlijke, op wederkerigheid gebaseerde uitwisselingsrelaties, eerder dan via een anonieme markt. Daarnaast werd er ook op gewezen dat voedsel minder kans had om opgenomen te worden in uitwisselingscircuits dan andere goederen, zoals bijvoorbeeld nijverheidsgewassen, wat erop lijkt te wijzen dat rurale huishoudens minder geneigd waren om van voedsel een handelsproduct te maken.

In die vernieuwende geest is recent ook de Vlaamse rurale samenleving in de moderne periode onderzocht. Thoen omschreef de rurale samenleving van binnen-Vlaanderen als een *commercial survival economy*. Daarmee overbrugt hij de voormelde tegengestelde visies, door enerzijds erop te wijzen dat voor het merendeel van de huishoudens op het platteland het voortbestaan van het gezin centraal stond, en anderzijds te benadrukken dat de markt een centraal onderdeel vormde van de bestaansmechanismen van deze huishoudens. De laatste jaren werd vooral onderzoek gedaan naar de wijze waarop plattelandshuishoudens met elkaar verbonden waren via onderlinge uitwisselingscircuits. Het onderzoek van Lambrecht en Vermoesen bracht aan het licht dat grote en kleine boeren onderling arbeid, goederen, diensten en krediet uitwisselden. De werking van de rurale economie in binnen-Vlaanderen rustte in belangrijke mate op deze interactie tussen grote en kleine boeren. Die uitwisseling had evenwel geografisch zelden een groter bereik dan het dorp en de onmiddellijke omgeving. De betrokkenheid van huishoudens in extralokale handel, in meer anonieme ruilcircuits die het niveau van het dorp overschreden, werd nog nauwelijks onderzocht.

3. HET BELANG VAN STEDELIJKE MARKTEN: EEN COMPARATIEVE STUDIE VAN OUDENAARDE EN SINT-NIKLAAS

Deze studie tracht die lacune in te vullen door zich te concentreren op extralokale handel. Met dit onderzoek werd getracht twee vragen te beantwoorden:

ten eerste, in welke mate waren huishoudens op het platteland betrokken bij extralokale handel, en ten tweede, wat verklaart een meerdere of mindere mate van betrokkenheid bij die handel?

Daartoe werd de rol van stedelijke wekelijkse markten in de Vlaamse rurale samenleving onderzocht. De betrokkenheid van rurale producenten bij 'de markt' in abstracte zin, werd dus onderzocht aan de hand van hun betrokkenheid bij handel op de concrete, fysieke, wekelijkse markten. Via stedelijke markten kwamen rurale producenten in contact met uitwisselingscircuits die het niveau van het dorp overstegen. Op stedelijke markten waren transacties eerder anoniem dan persoonlijk, en eerder betaald in klinkende munt dan op krediet.

Bij het formuleren van een verklaring voor de mate waarin huishoudens betrokken waren bij markthandel werd vooral aandacht besteed aan welke mogelijkheden ze hadden: zowel de mogelijkheid tot zelfvoorziening (subsistentie), als de mogelijkheid tot uitwisseling. Mogelijkheden om deel te nemen aan uitwisselingscircuits hingen voor een deel af van de institutionele organisatie van de markt (toegankelijkheid en efficiëntie), en van de (externe of interne) vraag naar plattelandsproducten. De mogelijkheden tot zelfvoorziening hingen onder meer af van de grootte van de bedrijven die gezinnen uitbaatten (voldoende voor de noden van het gezin), en de manier waarop gezinnen toegang hadden tot land (in eigendom of via pacht).

Daartoe werd een comparatieve studie gemaakt van twee steden, Oudenaarde en Sint-Niklaas, en hun ruraal hinterland, tussen 1750 en 1900. De regio's Oudenaarde en Sint-Niklaas (of het Land van Waas) maakten beide deel uit van binnen-Vlaanderen: dat deel van historisch Vlaanderen buiten de kust- en Scheldepolders. Toch waren er een aantal redenen om verschillen tussen beide *cases* te verwachten. Oudenaarde maakte deel uit van de kern van binnen-Vlaanderen, terwijl Sint-Niklaas eerder aan de rand lag, en grensde aan het poldergebied. Onderzoek naar de linnennijverheid had eerder al een verschil in betrokkenheid gevonden tussen de kern en het randgebied van Vlaanderen. Spinnen en weven was voornamelijk geconcentreerd in het kerngebied (waarvan Oudenaarde deel uitmaakte), terwijl in de periferie (waarvan Sint-Niklaas deel uitmaakte) de nadruk lag op het produceren en voorbereiden van de grondstof, vlas. Beide steden verschilden ook sterk van elkaar. Oudenaarde was een oude middeleeuwse stad, terwijl Sint-Niklaas tot het begin van de negentiende eeuw officieel een dorp was, hetgeen sporen kon nalaten in de institutionele organisatie van beide markten. Bovendien was Sint-Niklaas tijdens de onderzochte periode een snel groeiende stad, waar sinds het einde van de achttiende eeuw ook de moderne industrie

opgang maakte. De bevolking van Oudenaarde daarentegen groeide veel trager, en ook de industriële revolutie zou hier pas laat doorbreken.

Voor het onderzoek konden zeer diverse bronnen gebruikt worden, met zowel kwantitatieve als kwalitatieve informatie. Onder de bronnen met kwantitatieve gegevens moeten in de eerste plaats de mercurialen worden genoemd. In de mercurialen werden (doorgaans wekelijks) de prijzen en vanaf de negentiende eeuw ook de verkochte hoeveelheden genoteerd van de voornaamste producten die op de markten werden verhandeld. Waar historici zich eerder richtten op ontwikkelingen in prijzen, werden deze bronnen voor dit onderzoek in de eerste plaats gebruikt om het handelsvolume te reconstrueren. Daarnaast werd ook dankbaar gebruik gemaakt van bevolkings-, nijverheids- en vooral landbouwtellingen. Naast de tellingen die regelmatig in België verschenen sinds 1846, kon voor beide onderzochte regio's ook gebruikt gemaakt worden van een aantal tellingen voor de tweede helft van de achttiende eeuw.

Kwalitatieve informatie werd in de eerste plaats in overheidsdocumenten gevonden. Lokale markten waren grotendeels een bevoegdheid van lokale overheden, waardoor de documenten van die laatste (reglementering en discussie daarover, briefwisseling met andere overheden) de voornaamste bron van informatie waren. Niettemin waren ook documenten afkomstig van regionale en centrale overheidsinstellingen relevant, zoals de raadplegingen in het ancien régime over maatregelen te nemen naar aanleiding van dreigende voedselcrisisen, de briefwisseling tussen verschillende overheden over de oprichting van nieuwe markten, en verder instructies en discussies over het opstellen van de mercurialen of over fiscaliteit op markten. In mindere mate werd ook gebruik gemaakt van niet-gouvernementele bronnen, in de eerste plaats lokale kranten.

4. TWEE REGIO'S MET EEN VERSCHILLENDE ROL VOOR DE MARKT

In een eerste deel werd het belang van markthandel in beide regio's gereconstrueerd. Verschillende indicatoren werden daartoe gebruikt: het handelsvolume op beide wekelijkse markten, het deel van de totale productie dat op de markt werd gebracht en de omzet die op beide markten werd gerealiseerd. Daartoe werd voor zover mogelijk het bevoorradingsgebied van beide markten afgebakend, de totale output van de voornaamste plattelandproducten binnen die bevoorradingsgebieden geraamd, het handelsvolume op beide markten bepaald en de prijzen opgetekend waaraan de producten werden

verkocht. Al die indicatoren wezen erop dat markthandel in het Land van Waas in het geheel genomen belangrijker was dan in de regio Oudenaarde.

Wat landbouwproducten betreft, was het handelsvolume op de markt van Sint-Niklaas een stuk groter dan de markt van Oudenaarde. De markt van Sint-Niklaas blonk vooral uit in de graanhandel, en gedurende de negentiende eeuw was Sint-Niklaas ongetwijfeld één van de voornaamste graanmarkten van België. Een vergelijking tussen beide regio's wat betreft het aandeel van de brutolandbouwproductie dat op de markt werd gebracht, wijst op een zeer uitgesproken verschil. Rond het midden van de negentiende eeuw werd slechts een fractie van de graanproductie in de regio Oudenaarde op de markt gebracht, niet meer dan enkele procenten. Enkel van tarwe werd met één tiende van de oogst een substantieel deel op de markt gebracht. Aan het begin van de negentiende eeuw waren deze percentages iets hoger, maar dan nog was het verschil met Sint-Niklaas frappant. In de regio Sint-Niklaas was deze proportie een stuk groter, zowel aan het begin als rond het midden van de negentiende eeuw. Wat betreft granen bestemd voor menselijke consumptie, werd rond het midden van de negentiende eeuw tussen één vijfde en één derde van de oogst verkocht. Van de tarweoogst werd zelfs bijna de helft op de markt gebracht.

Daartegenover staat dat de markt van Oudenaarde lange tijd belangrijker was voor de verkoop van veeteeltproducten zoals boter, eieren, pluimvee en biggen. Zo werd een maandelijks markt voor mager vee of kweekvee ingericht in Oudenaarde in 1835. In de laatste decennia van de negentiende eeuw zal dat evenwel wijzigen. De reactie van de landbouwers in het Land van Waas op de agrarische depressie was meer uitgesproken dan in de regio Oudenaarde. Dat bleek ook op de markten. De boterhandel op de markt van Sint-Niklaas onderging een exponentiële uitbreiding na 1870, en daarmee liet de markt die van Oudenaarde ver achter zich. Bovendien werd in 1890 in Sint-Niklaas een wekelijkse veemarkt ingericht, waar het aantal verkochte dieren dat van de veemarkt van Oudenaarde overtrof.

De markten van beide steden getuigden ook van de uiteenlopende wijze waarop het Land van Waas en de regio Oudenaarde betrokken waren in de linnennijverheid. Oudenaarde was lange tijd een belangrijke lijnwaadmarkt, terwijl Sint-Niklaas één van de grootste markten voor gezwingeld vlas was in Oost-Vlaanderen. Rond het midden van de negentiende eeuw stortte de lijnwaadmarkt van Oudenaarde evenwel volledig in, terwijl de vlasmarkt van Sint-Niklaas net op dat moment nog sterk uitbreidde. Het spinnen en weven van vlas ging op het platteland rond Oudenaarde rond die tijd vrijwel volledig teniet, terwijl het voorbereiden van vlas in het Land van Waas gedurende de hele eeuw van belang bleef. Bovendien kwamen er in de buurt van

Oudenaarde weinig nieuwe plattelandsnijverheden op, terwijl er in het Land van Waas naast het voorbereiden van vlas nog verschillende andere nijverheden werden beoefend, zoals de productie van klompen, kant, manden, turf en bakstenen. Bovendien kende de moderne fabrieksindustrie reeds vanaf het einde van de achttiende eeuw een snelle opgang in de stad Sint-Niklaas, net als in Lokeren en een aantal plaatsen op het platteland rond de stad. In Oudenaarde gebeurde dat pas veel later, op het einde van de negentiende eeuw.

Daaruit valt af te leiden dat de economie rond Sint-Niklaas na het midden van de achttiende eeuw als dynamisch en divers kan omschreven worden, terwijl die rond Oudenaarde eerder eenzijdig en stagnerend overkomt, zeker in de loop van de negentiende eeuw. Bovendien is het duidelijk dat markt-handel een grotere rol speelde in het Land van Waas dan in de regio Oudenaarde. De stedelijke wekelijkse markten waren weliswaar niet het enige kanaal waarlangs plattelandsproducten werden verhandeld, maar gedurende het grootste deel van de onderzochte periode waren ze wel veruit het belangrijkste kanaal. Pas na het midden van de negentiende eeuw, en dan vooral in de laatste decennia, zouden die andere kanalen de rol van wekelijkse markten in de schaduw stellen. Zelfs indien extralokale handel buiten de wekelijkse markten van Oudenaarde en Sint-Niklaas in rekening zou worden gebracht, dan nog zou de conclusie dat handel voor de regio rond Sint-Niklaas belangrijker was dan voor de regio rond Oudenaarde, standhouden. Bovendien valt op hoe graan, een essentieel voedingsproduct, kon uitgroeien tot een belangrijk handelsproduct in de regio rond Sint-Niklaas, terwijl dat rond Oudenaarde helemaal niet het geval was.

5. OP ZOEK NAAR EEN VERKLARING: INSTITUTIONELE ASPECTEN VAN MARKTHANDEL

In een tweede deel van het proefschrift werd op zoek gegaan naar een verklaring voor het opmerkelijke verschil tussen beide regio's. Vooreerst werd die verklaring gezocht in de institutionele organisatie van beide markten. Een groter belang van markthandel in het Land van Waas zou verklaard kunnen worden indien de markt van Sint-Niklaas efficiënter georganiseerd en toegankelijker was dan die van Oudenaarde.

In de eerste plaats werd daartoe de fiscaliteit van toepassing op markten bekeken. Verschillende heffingen konden de verkoop van goederen belasten: enerzijds indirecte belastingen (eventueel aan de ingangen van de stad, zoals

de octrooibelasting in de negentiende eeuw), anderzijds vergoedingen voor infrastructuur (plaatsrechten) of diensten (weeg-, meet- of keurrechten, of vergoedingen voor zakkendragers). Dat men lange tijd verplicht bleef, zelfs in de negentiende eeuw, die infrastructuur en/of diensten te gebruiken, gaf die vergoedingen het karakter van indirecte belastingen. Met de Franse wetgeving kregen die verschillende heffingen een veel restrictiever invulling dan ze onder het ancien régime hadden, maar toch was het pas later, vooral in de jaren 1820 en 1860, dat die wijzigingen merkbaar werden op het terrein. Ondanks de extensieve regulering die Oudenaarde erfde uit het ancien régime, lijkt die stad zich, wat heffingen betreft, sneller aan te passen aan de moderne wetgeving dan Sint-Niklaas, waar voorheen grotendeels dezelfde principes golden, maar minder uitgebreid gereguleerd. Het niveau van de heffingen was in Oudenaarde in het ancien régime vaak hoger dan in Sint-Niklaas, maar ook in Oudenaarde besloegen die vaak niet meer dan enkele procenten van de waarde van de goederen. Bovendien verdween het verschil in niveau van de heffingen grotendeels in de loop van de negentiende eeuw.

Verder hadden transportkosten wellicht een belangrijke invloed op de toegankelijkheid van markten. Toch dienden niet alle bezoekers van de markt effectief transportkosten te betalen: wie met slechts wat boter of garen te voet naar de markt ging, had hoogstens opportunitetskosten maar geen echte transportkosten. Wat de toestand van de wegen betreft, is het moeilijk te zeggen of die in de buurt van Oudenaarde dan wel Sint-Niklaas beter of slechter waren. Wel is het zo dat het bevoorradingsgebied van de markt van Sint-Niklaas groter was dan dat van Oudenaarde, en dat Sint-Niklaas niet centraal in dat bevoorradingsgebied lag, zodat een deel van de plattelandsbewoners die de markt van Sint-Niklaas bevoorraadden, een grotere afstand moesten afleggen dan degene die de markt van Oudenaarde bevoorraadden. Bovendien kwam een deel van de bezoekers van de markt van Sint-Niklaas uit het grensgebied met Nederland, waar op bepaalde momenten het transport van goederen van en naar de markt erg bemoeilijkt werd door strikte formaliteiten opgelegd om smokkelhandel over de Nederlandse grens tegen te gaan.

Op vlak van het aanleggen en verspreiden van informatie over marktprijzen is het evenmin mogelijk ofwel de markt van Oudenaarde ofwel die van Sint-Niklaas als beter aan te duiden. Beide steden legden in het ancien régime wellicht prijzenreeksen aan, en in de moderne periode waren beide steden op dezelfde manier ingeschakeld in de prijzenadministratie. Prijzenmanipulatie door de bevolking (*taxation populaire*) kwam tussen 1750 en 1900 voor zover bekend niet voor in Oudenaarde, maar wel in Sint-Niklaas, alhoewel het ook daar zeer uitzonderlijk was. Wel werd in Sint-Niklaas de broodzetting toegepast, waarbij de overheid wekelijks of maandelijks een maximumprijs

oplegde voor het brood op basis van de graanprijzen op de markt. Dat gebeurde niet alleen in de stad, maar ook op het platteland van het Land van Waas. Alhoewel de broodzetting als een belemmering voor de handel kan worden gezien, kan het evenzeer positieve effecten gehad hebben: via de broodzetting werden ontwikkelingen in de graanprijs op de markt van Sint-Niklaas doorgegeven aan de omliggende plattelandsgemeenten.

Tenslotte werd ook op zoek gegaan naar standaardisering in de eenheden waarin goederen op de markten werden verkocht en de middelen die beschikbaar waren om kwantiteiten en kwaliteiten te controleren. Op dat vlak waren er zeker verschillen tussen beide markten, maar die lijken eerder het gevolg van het belang van de handelstakken waarin de markten uitblonden, dan de oorzaak daarvan. Zo waren in Oudenaarde bijvoorbeeld mechanismen voorzien waarbij de breedte van lijnwaden werd gecontroleerd, de lengte ervan gemeten en de kwaliteit ervan nagegaan. Het was een duidelijke zorg van het stadsbestuur van Oudenaarde dat zowel de plattelandsbewoners die lijnwaad leverden als de handelaars die het kochten hun vertrouwen in de markt behielden. In Sint-Niklaas was de graanhandel beter georganiseerd: landbouwers brachten hun graan op de markt in zakken met een standaardvolume (de 'Wase' of 'Gentse' zak), en handelden in vertrouwen met de kopers, die om die reden zelden een beroep moesten doen op de diensten van de openbare graanmeters. Die standaardzak, als abstracte inhoudsmaat en als fysieke maat, werd in het Land van Waas gebruikt tot het einde van de negentiende eeuw.

Kortom, een analyse van de verschillen in de organisatie en toegankelijkheid van beide markten bracht geen duidelijke verklaring aan het licht waarom handel in plattelandproducten rond Sint-Niklaas omvangrijker was. Beide marktsteden combineerden bepaalde voordelen met bepaalde nadelen, die het onmogelijk maken ofwel Oudenaarde ofwel Sint-Niklaas als efficiënter of toegankelijker aan te duiden.

6. OP ZOEK NAAR EEN VERKLARING: HET OMLIGGENDE PLATTELAND

Vervolgens werd gezocht naar een verklaring buiten de organisatie van de markten van Oudenaarde en Sint-Niklaas, langs vraag-en aanbodzijde. Een eerste voor de hand liggende verklaring waarom handel op de markt van Sint-Niklaas omvangrijker was dan op de markt van Oudenaarde, althans wat graan betreft, kon zijn dat er op het omliggende platteland gewoonweg meer overschotten beschikbaar waren voor verkoop. Daartoe werd de hoofdelijke

graanproductie in de bevoorradingsgebieden van beide markten vergeleken. Fundamentele verschillen tussen beide regio's werden evenwel niet gevonden. Aan het begin van de negentiende eeuw was de situatie in de buurt van Sint-Niklaas enigszins beter, terwijl rond het midden van de negentiende eeuw de situatie in Oudenaarde wat beter was. Toch kan het verschil in marktbevoorrading niet worden verklaard vanuit een verschil in het volume van beschikbare overschotten. Een gelijkaardige oefening werd gemaakt voor boter en aardappelen, met gelijkaardige resultaten.

Een tweede voor de hand liggende verklaring waarom op de markt van Sint-Niklaas meer graan werd verkocht, zou kunnen zijn dat die laatste stad een groter aantal inwoners te voeden had dan Oudenaarde. Het was inderdaad zo dat gedurende de hele onderzochte periode het aantal inwoners van Sint-Niklaas een veelvoud was van het aantal inwoners van Oudenaarde. Toch is het niet zo dat alle graan op de markt van Sint-Niklaas enkel diende voor de stedelingen. Er zijn duidelijke aanwijzingen dat het graan er niet alleen gekocht werd voor de stad zelf, maar ook voor het omliggende platteland. De markt van Sint-Niklaas werd wekelijks bezocht door molenaars en bakkers uit de naburige gemeenten, die een deel van het graan van de markt meenamen naar het platteland om het in de vorm van meel of brood te verkopen aan de dorpelingen.

Ook de rol van pacht werd onderzocht. Een mogelijke verklaring kon zijn dat meer op de markt werd verkocht, omdat men meer geld nodig had om pachtsommen te betalen. Toch waren verschillen tussen beide regio's wat pacht betreft, niet zo groot, alhoewel er groter verschillen waren tussen deelgebieden. Ook kapitaalstromen van stad naar platteland in de vorm van pachten waren niet fundamenteel verschillend. Pacht kan misschien een belangrijke aanzet geweest zijn tot commercialisering, maar verklaart niet het verschil tussen de regio's Oudenaarde en Sint-Niklaas.

Een overtuigende verklaring voor het verschil in het belang van handel tussen de regio's Oudenaarde en Sint-Niklaas moet worden gezocht in de uitbatingsstructuur. Er bestond een uitgesproken verschil tussen beide regio's wat betreft de grootte van de landbouwbedrijven. In de regio Oudenaarde, zoals elders in binnen-Vlaanderen, stond een groot aantal kleine bedrijven (tot ongeveer 5 hectare) tegenover een klein maar belangrijk aantal grote bedrijven (vanaf ongeveer 20 hectare). Een significant deel van de uitgebate oppervlakte werd er dus geëxploiteerd door ofwel kleine, ofwel grote bedrijven. In het Land van Waas, buiten de polderdorpen, overheerste het middelgrote bedrijf (grofweg tussen de 5 en 20 hectare). Het aantal kleine bedrijven was hier min of meer gelijkaardig als in Oudenaarde, maar grote bedrijven waren bijna afwezig.

Dat had grote gevolgen voor de lokale tewerkstellingsmogelijkheden. In beide regio's baatten de meeste huishoudens een bedrijf uit dat te klein was om dat huishouden te onderhouden. Die gezinnen moesten daarom op zoek gaan naar andere bronnen van inkomsten. In de omgeving van Oudenaarde vond men die alternatieve bronnen van inkomsten in de linnennijverheid en in landbouwarbeid op de lokale grote bedrijven. De landerijen van de grote boeren in de buurt van Oudenaarde werden voor een belangrijk deel bewerkt door lokale kleine boeren en hun gezin. Die arbeid van kleine boeren werd door de grote boeren niet onmiddellijk betaald in geld. Zoals het onderzoek van Lambrecht en Vermoesen aan het licht bracht, verhuurden de grote boeren op hun beurt paarden en werktuigen aan kleine boeren, en verkochten ze hen voedsel, zoals graan. Alle verrichtte arbeid werd bijgehouden in de boekhouding van de grote boeren, net zoals er nota werd genomen van de diensten die deze grote boeren aan de kleine boeren verleenden en het voedsel dat ze hen verkochten. In plaats van elke transactie afzonderlijk te betalen, werd slechts eens per jaar de balans opgemaakt. Op die manier ruilden grote en kleine boeren op het platteland rond Oudenaarde onderling onder meer arbeid, diensten en voedsel, voornamelijk op krediet en haast zonder een beroep te moeten doen op klinkende munt. Dat een groot deel van de landbouwproductie op het platteland rond Oudenaarde circuleerde binnen onderlinge, persoonlijke, wederkerige ruilcircuits, verklaart waarom zo weinig ervan op de markt van de stad terechtkwam.

Terwijl de plattelandseconomie rond Oudenaarde dus in belangrijke mate steunde op de interactie tussen grote en kleine landbouwbedrijven, was dat in Sint-Niklaas anders, omdat één van die componenten ontbrak: de grote bedrijven. Net als in Oudenaarde had een groot deel van de bevolking er behoefte aan bijkomende tewerkstelling, maar in tegenstelling tot Oudenaarde waren hier nauwelijks grote bedrijven waarop men kon werken. Deze plattelandsbewoners moesten dus op een andere manier aan inkomsten zien te geraken. Omdat ze geen persoonlijk krediet konden verwerven bij lokale grote boeren, gingen deze plattelandsbewoners op zoek naar bronnen van cashinkomens.

Die cashinkomens vonden ze in de eerste plaats op de grote landbouwbedrijven in de aangrenzende polderstreek. Jaarlijks trok een grote groep landarbeiders uit de omgeving van Sint-Niklaas naar de naburige polderdorpen, zowel die van het Land van Waas als van Zeeuws Vlaanderen over de Nederlandse grens. Op die grote polderboerderijen verdienden de arbeiders evenwel geen krediet, maar voor een belangrijk deel cashgeld. Daarnaast was de afwezigheid van lokale tewerkstellingmogelijkheden wellicht ook de drijvende kracht achter de zoektocht naar alternatieve activiteiten naast land-

bouw. De voornaamste daarvan was het voorbereiden van vlas, naast de andere rurale nijverheden die in het Land van Waas bestonden. Tenslotte was de beperkte werkgelegenheid op het platteland wellicht ook een deel van de verklaring voor de sterke groei van de stad Sint-Niklaas en de opgang van de moderne industrie in de streek.

Die cashinkomsten van de kleine boeren en landarbeiders op het platteland rond Sint-Niklaas gaven de rurale economie van de streek een totaal andere ontwikkelingsdynamiek dan de regio Oudenaarde. Met die cashinkomsten ontstond er een interne, gemonetariseerde markt voor broodgraan. Met het geld dat ze elders verdienden, kochten de kleine boeren het graan van de middelgrote boeren. Voor een deel verliep deze handel via de markt van Sint-Niklaas. Mettertijd gaf dat aanleiding tot de ontwikkeling van een intermediaire sector. Zo was bijvoorbeeld het aantal bakkers gedurende de hele onderzochte periode, in relatieve termen, in de buurt van Sint-Niklaas steeds hoger dan in de buurt van Oudenaarde. Dat verklaart waarom de markt van Sint-Niklaas bezocht werd door bakkers en molenaars uit het omliggende platteland. Daarom ook bleven de graanprijzen van de markt van Sint-Niklaas de broodprijzen op het omliggende platteland voor lange tijd reguleren.

Een ander gevolg hiervan was dat er niet alleen een interne markt voor broodgraan ontstond in de regio Sint-Niklaas, maar ook een markt voor consumptiegoederen. In tegenstelling tot het persoonsgebonden krediet dat de kleine boeren en landarbeiders in de buurt van Oudenaarde opbouwden, verdienden deze groepen op het platteland rond Sint-Niklaas cashgeld. Een belangrijk deel van die cashinkomsten kwam uiteindelijk ook bij de middelgrote boeren terecht, door de verkoop van hun graan op de markt. Die klinkende munt die men in de buurt van Sint-Niklaas verdiende, als universeel ruilmiddel, gaf toegang tot een breder gamma aan goederen en diensten. Er zijn inderdaad aanwijzingen dat in de buurt van Sint-Niklaas meer consumptiegoederen werden verkocht, en dat de dienstensector er uitgebreider was dan in de buurt van Oudenaarde. Ook was er in deze streek een groter aantal renteniers.

Dat voor de plattelandsbewoners in de buurt van Sint-Niklaas cashinkomsten een veel grotere rol speelden, zowel voor kleine als middelgrote boeren, maakte hen wellicht gevoeliger voor prijsontwikkelingen. Dat zou verklaren waarom de reactie op de agrarische depressie op het einde van de negentiende eeuw hier meer uitgesproken was dan op het platteland in de buurt van Oudenaarde.

7. BESLUIT

Er was dus een duidelijk verschil in de mate waarin en de manier waarop producenten op het platteland rond Oudenaarde en Sint-Niklaas in de achttiende en negentiende eeuw betrokken waren bij handel op de stedelijke markt, of met andere woorden bij extralokale handel. De mogelijkheid tot subsistentie was in beide streken min of meer even beperkt. In beide streken was een belangrijk deel van de bevolking niet in staat om met het eigen landbouwbedrijf volledig te voorzien in de voedselbehoefte van het huishouden. Bijgevolg was in beide streken een belangrijk deel van de bevolking afhankelijk van ruil, of met andere woorden afhankelijk van de markt, om te bestaan. De mogelijkheden die huishoudens hadden om deel te nemen aan uitwisselingscircuits verschilden evenwel in beide streken. In de streek rond Oudenaarde betekende die marktafhankelijkheid vooral afhankelijkheid van lokale grote boeren, en dus betrokkenheid in lokale uitwisselingscircuits. Men kan daarom voor de streek van Oudenaarde spreken van 'bemiddelde marktafhankelijkheid'. De toestand in de buurt van Sint-Niklaas was echter fundamenteel anders. Het is omdat dergelijke grote boeren bijna afwezig waren in de buurt van Sint-Niklaas dat 'bemiddelde marktafhankelijkheid' hier geen optie was. Voor de omgeving van Sint-Niklaas kan men spreken van 'onbemiddelde marktafhankelijkheid', hetgeen ervoor zorgde dat uitwisselingscircuits die het niveau van het dorp overschreden, er belangrijker waren. Betrokkenheid bij uitwisselingscircuits was evenwel niet beperkt tot de huishoudens die niet in staat waren in hun eigen subsistentie te voorzien. De grote boeren in de regio Oudenaarde en de middelgrote boeren in het Land van Waas, die strikt genomen niet totaal afhankelijk waren van de markt voor hun bestaan, speelden, elk op hun eigen manier, ook een belangrijke rol in die circuits. Tenslotte blijkt duidelijk uit het onderzoek dat de omvang en de vorm van handel niet alleen bepaald worden door de institutionele organisatie van de handelsinfrastructuur, maar ook en misschien nog meer door de sociale machtsverhoudingen waarbinnen producenten opereren.

Wouter Ronsijn
wouter.ronsijn@ugent.be